

Катерина МАКСИМ

АВТОНОМІЯ – ОСНОВОПОЛОЖНИЙ ПРИНЦИП ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ. ДОСВІД І ПІДХОДИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ

Говорити про Європейський досвід автономії університетів можна дуже багато, оскільки це питання обговорюється і вирішується з перемінним успіхом роками, якщо не століттями. За ці 10–15 хвилин я б хотіла показати деякі приклади, які можуть бути цікавими і оригінальними для нас.

Автономія є одним із трьох основоположних принципів діяльності європейських університетів, що закріплено вже 388-ма підписами ректорів вищих навчальних закладів під Великою Хартією Університетів¹, 14 із яких – українські. Чи всі вони розуміють поняття автономії однаково? Звичайно, ні, розуміння самого поняття автономії, її широти, способів діяльності в умовах автономії є різним залежно від країни, історичних передумов, традицій і культури в самих університетах, форм власності, загальної ситуації в країні.

Тема автономії широко дискутується в Європі і, в зв'язку зі створенням спільного простору європейської вищої освіти (Болонським процесом) набула особливого значення. З одного боку, є намагання створити певні стандарти, спільні для всіх університетів з усіх країн, а, з іншого, необхідно зберегти і навіть підсилити в багатьох країнах статус автономії університетів. У перебігу цього обговорення навряд чи буде досягнуто спільної думки, однакового розуміння автономії. Це створює і складнощі, але є і позитивним, так само, як залишатиметься різниця між культурами, історичним розвитком країн, формами власності університетів. Тому і для наших українських університетів важливо сьогодні, проаналізувавши досвід, помилки і розуміння інших країн, вирішувати самостійно, якою є наша мета, яким є наше бачення майбутнього університетів і їхньої автономії, а досвід, який ми можемо порівнювати, аналізувати і використовувати, є величезним.

Наведу кілька зовсім різних прикладів.

Зі слів Ректора одного з найстарших університетів Італії, університету м. Сьєни: «Університетська автономія в Конституції (Італії) є однією з автономій, яка визначає саму (Італійську) Республіку. Це є цінна перемога принципового характеру, і є нею ще й тому, що дає можливість кожному Університету проявляти себе в діях, які відповідають власним традиціям, власним особливим науковим прагненням і територіальним особливостям, які підштовхують до різноманітних ідей розвитку»². Автономія університетів гарантується Конституцією країни, а, отже, будь-який виступ за обмеження автономії може сприйматись як виступ проти Конституції³.

Бельгія – країна, де іноді може здатися, що університети є сильнішими за уряд, адже в ХХ ст. відставки міністрів освіти чи цілого уряду відбувалися через неприйняття їхньої політики університетами.

Це приклади країн, де автономія університетів є історичним надбанням, де саме поняття є цікавим для дослідження, але нам важко зрозуміти, як ми можемо їх використати для впровадження власної автономії, тому перейду до реальних прикладів запровадження автономії в університетах, із усіма помилками і досягненнями.

Португалія – в 1976 році принцип автономії університетів був записаним до Конституції країни. Ст. 76 говорить: «Університети є автономними у визначенні власних правил і мають наукову, освітню, адміністративну і фінансову автономію, у відповідності із законодавством, та без упередження до відповідної оцінки якості освіти»⁴. Протягом 14 років автономія була досить декларативною і перебувала на етапі розвитку. В 1990 році принцип автономії був підтверджений законодавчими актами про вищу освіту, в яких були реально визначені засади автономії, державні університети отримали фінансову та адміністративну автономію, а також право самостійно впроваджувати власні навчальні програми, в той час як політехнічні і приватні університети повинні були затверджувати свої програми в Міністерстві освіти. Це викликало незадоволення останніх, підсилене ще й тим, що затвердження програм могло тривати роками (знайома ситуація, чи не так?). На жаль, в результаті боротьби в 2000 році і державні університети загубили автономію у визначенні навчальних програм. Відсут-

ність чіткого розуміння розподілу обов'язків між державою і університетами протягом багатьох років, спроби контролювати лише академічні програми, але невміння міністерства визначити пріоритетні галузі в освіті, а також тенденцію змін у кількості студентів призвели до кризи на початку цього тисячоліття: держава передбачала зростання кількості студентів, а та зменшилася через демографічну ситуацію. Оскільки університети мали стратегії зростання, конкуренція між університетами за студентів збільшилася, що призвело до закриття слабших; був загублений баланс між потребами в спеціалістах на ринку праці і дипломованими спеціалістами – не було забезпечено потребу в деяких галузях, а, з іншого боку, підготовлені спеціалісти, яких ринок не потребував. (Наприклад, приватні університети зосередилися на спеціальностях, що вимагають менших затрат і дають досить гарантований дохід за короткий час, а в результаті країна отримала надлишок таких спеціалістів – знову є певна аналогія з нашими реаліями).

В результаті, для вирішення проблеми, з приходом нового уряду в 2002 році розпочато публічне обговорення майбутнього вищої освіти і університетської автономії.

Португалія запровадила дуже цікаву і практичну систему управління науковими розробками з державним фінансуванням і, в той же час, без прямого втручання держави. Цю систему вивчають зараз інші європейські країни. Є затверджений бюджет фінансування науки. Яким чином його розподілити? Щорічно запрошуються до Португалії групи експертів з інших країн для оцінки всіх університетів і наукових центрів країни. За певною розробленою шкалою оцінки експерти виставляють бали за діяльність кожного з університетів за попередній рік. Залежно від кількості набраних балів визначається обсяг фінансування на наступний рік.

Спробуємо наблизитися до нас, як у географічному, так і в ситуаційному плані. Румунія ввійшла в 1989 рік втікачкою з соціалістичного блоку із системою освіти, дещо схожою на нашу, хоч і з коротшим періодом впливу соціалізму на країну. Але впливом достатнім, щоб в деяких елементах боротьби за автономію ми вбачали спільність із Україною. В 1989 було проголошено напрямок на розвиток автономії в університетах, і в 1991 році це було затверджено в Конституції. До 2001 року університети отримали право власності і право розпоряджатися

землею і приміщеннями, право вибору управлінських органів і реальні права самостійної діяльності, причому ця автономія сягнула всіх рівнів – факультетів і кафедр. Університети отримали право самостійного визначення правил набору студентів без будь-якого втручання міністерства. В той же час університети отримували фінансування на навчання певної кількості студентів за тим, що ми називаємо державним замовленням. З'явилася можливість запрошувати тих викладачів, які університету були потрібні, і на період, який визначав університет, запрошувати професорів з PhD із закордону на постійній основі.

Запровадження навчальних програм і видача дипломів є в компетенції університетів, з фінансовим заохоченням напрямків, які відповідають пріоритетам країни і ЄС. Університети заохочувалися створювати Centres of excellence – центри якісних переваг, які отримують найкраще фінансування на конкурентній основі. Був скасований принцип «ВАКу» -- тепер створення комісій з захисту PhD перебуває у компетенції університету.

Фінансування освітньої діяльності відбувається залежно від кількості бюджетних місць (контрактне навчання і доходи від нього віддані в повне розпорядження університетів). Наукове фінансування проектів відбувається на конкурентній основі.

Але запровадження автономії не є простим. Як воно не є простим і для наших університетів, і Ви всі знаєте це на власному досвіді: навіть позитивні зміни, коли вони є кардинальними, болючі, а коли мету треба віднаходити в процесі змін, то вони є ще складнішими. Найскладніше в цій ситуації сприйняти потребу змін для міністерства – воно ж втрачає свій хліб! Хай працює неефективно і, може, там дехто розуміє, що автономія потрібна для майбутнього, але вони ж сьогодні мають ризик позбутися можливості розпоряджатися коштами і впливом! Так думав і уряд Румунії, який у 2001 році спробував повернути процес назад – починаючи зі скасування фінансової автономії і аж до призначення ректорів міністерством. Але за 12 років занадто багато було зроблено і були отримані відчутні позитивні результати, щоб можна було це зупинити.

Є приклади з країн Західної Європи, таких як Франція чи Німеччина, де роль держави та її вплив на університети є досить великими. Але і в країнах із сильною роллю держави в управлінні вищою освітою відбуваються дискусії щодо автономії і зміни в

державній політиці. Так, Австрія рік тому запровадила новий принцип розподілу прав і відповідальності міністерства освіти і університетів. Тепер міністерство не визначає, на якій машині їздити ректору і як часто міняти в ній мастило. Воно робить дослідження ринку спеціальностей і фахівців, які потрібні зараз і будуть потрібні країні в майбутньому, замовляє і фінансує підготовку таких спеціалістів. При цьому університет бере на себе відповідальність за спосіб підготовки, за розробку потрібних програм і курсів. Міністерство не може сказати, що такого курсу немає в затвердженому переліку міністерства. Ще рано говорити про результати, але, хоча деякі австрійські університети з побоюванням дивляться на збільшення відповідальності і обсягу роботи, до яких призводить автономія, німецькі університети вже виявляють зацікавленість у таких змінах.

Як бачимо, досвід величезний. Не стверджуючи однозначно, що треба слідувати якійсь моделі (між іншим, узгодженої, або визнаної за «найкращу», не існує), але подивитись, які помилки краще не повторювати, і таким чином зберегти зусилля, кошти і час, можна.

Разом із тим, можна виділити основні елементи поняття автономії, в кожному з яких, використовуючи баланс прав і відповідальності між державою і університетами, можна спробувати визначити формулу успіху.

1. наукова автономія
2. освітня автономія
3. адміністративна автономія
4. фінансова автономія

Адміністративна автономія – демократизація управління, і демократизація не лише в переданні ректору прав на керівництво, а залучення до управління колективу університету, викладачів і студентів. Кожен вирішує певні питання на своєму рівні і відповідає за них. Навіть до визначення важливих стратегічних питань має залучатися колектив. Приклади ми чули вчора на пленарному засіданні. Не повинно бути ставлення: «Стратегія -- це моє, і більше ніхто не повинен це робити, крім мене». Логічним наслідком буде те, що таку стратегію треба буде запроваджувати силовими методами, адже, крім ректора, її ніхто не розумітиме, а тим більше не відчуватиме її як власну, як те, що було запропоновано і розроблено ним особисто.

Наукова автономія. Коротко хотіла б наголосити на різниці між нашою ситуацією і становищем університетів Західної Європи в питанні балансу між викладанням і наукою. У нас нагальним є питання про фактичне запровадження науки, яка в радянські часи була відокремлена від університетів і творилася в Академії Наук, в університети. В Європі, через історичну концентрацію зусиль саме на науці, викладання опинилося на другому плані, що викликало проблеми якості випускників і оцінки студентами викладачів. Тому там зараз постає завдання, як покращити рівень викладання і застосування одержаних знань, щоб випускник університету не повинен був перевчатися з теоретика на практика на робочому місці.

Дуже важливо пам'ятати про те, що автономія, до якої ми прагнемо, це не лише наше право і майбутнє благо, за яке ми боремось і яке з такими труднощами впроваджуємо. Це також зростання відповідальності університету і кожного його співробітника перед суспільством у цілому (а не начальством у міністерстві). Ми маємо пам'ятати, що ми беремо на себе відповідальність за наші рішення і дії.

Насамкінець. Наша стартова позиція – вихід із ситуації майже повної відсутності автономії. Порівняно із західними університетами, де автономія набувалася століттями, — це і складність, бо ми не маємо досвіду, натомість маємо величезні перешкоди, як у міністерстві, так і у власній психології. З іншого боку, така ситуація є нашою перевагою – починаючи практично з нічого, ми маємо свіжий погляд на завдання, маємо більше можливостей визначити своє власне бачення автономії, знайти практичні, оригінальні рішення. Таке переконання з'явилося у мене у вересні минулого року, після участі у конференції з автономії в Болоньї під час підписання Великої Хартії Університетів. Враження університетів з Центральної і Східної Європи і пана Касьянова з фонду Відродження були схожі: західноєвропейські університети провели дуже гарний ґрунтовний аналіз історії і проблем сьогодення, але не змогли запропонувати шляхів розвитку. Проект нашого Консорціуму вже на сьогодні є набагато конкретнішим у плані бачення автономії і шляхів її запровадження. Зараз для нас важливо отримати автономію і виробити власні реальні кроки запровадження і реального керування університетом, використовуючи ефективно ті права, які ми отримаємо. Успіхів усім нам!

Додаткова література:

1. Cased Studies: Academic Freedom and University Institutional Responsibility in Portugal. – Bologna: Bologna University Press, 2006. – 71 pages

2. Ulrike Felt. University Autonomy in the European Context: revising the Research – Teaching Nexus in a Post-Humboldtian Environment. Тези доповіді, м. Болонья, 15–16 вересня 2005 р.

ПРИМІТКИ

¹ Болонський університет. Велика хартія університетів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.magna-charta.org/home.html>

² Giovanni Dotoli. Quale universita' per il terzo millenio? – Bari: Cacucci Editore, 2005. – p.95

³ Giovanni Dotoli. Quale universita' per il terzo millenio? – Bari: Cacucci Editore, 2005. – p.97

⁴ Конституція Португальської республіки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.parlamento.pt/ingles/cons_leg/index.html